

१०३

५

ग्रन्थनामः-

कर्तृनामः-

विषयः-

अथ

“स्थालीपाकप्रयोगः”

नारायणभट्टः

प्रयोगः

Sthalipaka Prयोगaha
300

103

4

स्थला ०
॥२॥

व्यजनं वा मे धृतपात्रं च धारयन्तु ॥ मेघास्तु होजराव धोगोरवर्णे मे हे
जसः ॥ धूम्रध्वजो लोहिताक्षः सप्तार्चिः सर्वकामदः ॥ आत्मानि मुरख
मासीन एव स्तु पाहताशनः इति ॥ ततो यदि समिधो दो समाश्रयितो द
निस्तर्हि प्रसवरोहणं कार्यं ॥ तच्चैवं ॥ प्रसवरोहिति मंत्रस्य हिरण्यग
र्भो ग्निस्त्रिष्टुप ॥ अग्निप्रसवरोहणे विनियोगः ॥ प्रसवरोहजातवे
नं दः पुनस्तदेव भ्यो हव्यं वहनः प्रजां नृप ॥ प्रजां पुष्टिरयि मे स्मा सु धे ह्य
था भवथ जमानाय शंयोः ॥ इति मंत्रेण समाश्रयितो ग्निं समिधं स्था
पितुं ग्नौ प्रक्षिपेदिति ॥ एतदंतं संस्थापिते ग्नौ होमकार्यं धनिसुधा
रितं होमे तु नैतावत् ॥ ततः पादणिस्था लीपा के प्रधानदिना तूर्वदि ॥ २॥

103

१ × तत्रय जमानः ×

३ श्री

चतुस्त्रं

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ कृतं तिस्रि क्रियशुचिः परिहित धौ त वासाद भ्रपाणिः
पीठोपविष्टः प्राञ्जुरवो वाग्यतो दिरा चम्य प्राणानायम्य देवा का लो सं
कीर्त्यै रमे श्वर श्रीत्यर्थं जम्क कर्म करिष्ये ॥ तदंगं कर्तुं स्मृति ला दि करि होम ३
इति संकल्प्य ॥ गोमया दित्ति मेषु चो देशे शुभमदो ईशान्यारं नमुद
क संस्था चतुरंगु लो न्ततमंगु लो न्तं वा चतुर्दिक्षु लि ला दिसप्त सगु मि ५
उपरि धि कं फलित मष्टा दशा गु ल विस्तृतं होमानुसारेण तदधि कवा
नतु ततो न्यूनं मध्यो न्तं स्थिति लं कुर्यात् ॥ तद्गोमये न प्रदक्षिण मुं ल्य पलि
दक्षिणे शे उदी च्या दे प्रतीत्यां चतुः प्रा-ज्या मधर्मित्यंगु लानि सत्का द
क्षिणे पञ्चमामुदक संस्था प्रादेशमात्रा मे का लेखा लेखा तयो मे

353

स्थायी

॥३॥

गा
२६

तस्यादक्षिणोत्तरयोः प्रागायते पूर्वरेखाया असंस्पृष्टे प्रादेवमिसेते
दे लेखे लिखित्वा तयोर्मध्ये दक्षिणत आरभ्य परस्परमसंस्पृष्टाः
प्रागायतोऽदके संस्थेः प्रादेवमसंमिताः स्तिस्त्रातिषट् लेखाय
क्षिप्रा कलमूले न दक्षिणहस्ते नोत्तरव्य लेखास्तद्वत्केले मुदग
मनिधाय स्त्रं डिलमद्रिभ्युक्ष्य राकलमागनेषां निरस्य पाणिं प्रक्ष्वा
त्य वाग्यतो न वेत्ता ततस्तै जसेनासंभवे ॥ ३ ॥ नमयेन वीत्रयुगे पा ४
नसंपुटी कृत्य सुवासिं न्याश्रोत्रियां रास्वगृहादासमृधं निधूमम
ग्निमाहृतं संस्पृष्टि लोनिषां निधाय एवमेव राहुगणो गौतमो गिनिस्त्रि
ष्टुपु। जुष्टोदमूना आनेयो वसुभुतो गिनिस्त्रिष्टुपु आत्मा वाहने विनियोगे ॥३॥

नि
जोतमो

गः ॥ एवमेव सुदृश्ये जुष्टोदमूना इत्युक्तं तैरावाद्यां दनं हरी कृत्य समस्त च्छा
न्याहतीनां परमेष्ठी प्रजापतिः प्रजापतिर्बहतीनां अग्निमतिष्ठापने
विनियोगः ॥ ७ ॥ ननु वस्वरित्यात्माभिमुखं पाणिन्यां षट्सु लेखा
स्तत्तत्कर्मसु विहितं नाम कर्मकर्मनामकमग्निं प्रतिष्ठापयामीति मित्रं
प्रतिष्ठाप्य ॥ प्रोक्षिते धनानि क्षिप्य वेणुधमन्या प्रबोध्य ध्यायेद्देवां
चत्वारिंशंगामदेवा गिनिस्त्रिष्टुपु ॥ अग्निं ध्याने विनियोगः ॥ चित्वा मूर्ति
रिभं ॥ स्मृतिमंत्राभ्यासमहस्तं चतुःश्रंगः सप्तजिह्वा द्विशिर्षकः ॥
त्रिपात्रसंनवदनः सुरवासी नैशुचिस्मृतः ॥ स्वाहां तु दक्षिणे पाश्वे देवा
यामे स्वधां तथा ॥ क्षिप्रं दक्षिणहस्ते स्तु रातिमने स्तु च स्तुवंतो मरं

१० x सद्यस्का लायां पोर्णमास्यामशक्तौ वा प्रधानदिन १० x

नैवेद्यं प्रातः सौपासनं हवा न्वाधानं कुर्यात् ॥ तच्चोक्षं ॥ आचम्य प्राणान्ना ॥
यस्य समिद्धयन्त्रयं वा दायदेशकालौ स्मृत्या ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीप
रमेश्वरप्रीत्यर्थं दिशि पूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकाभ्यां यक्ष्ये ॥ तत्र दानीपो
र्णमासेन यक्ष्ये ॥ दर्शति ॥ पूर्वसं कल्पितेन दर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति
विशेषः ॥ तत्र देवतापरिग्रहार्थं न्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्यास्मिन् न्वा
हिते गौजातवेदसमग्निमिध्मेन प्रजापतिं प्रजापतिं चाधारदेवते आज्य
न अग्नीषोमो च क्षुषी आज्येन अग्निमग्नीषोमो च प्रधानदेवते चरु ५ इवोणेति विशेषः ॥
इवोणदशतु अग्निमिद्राग्नी च प्रधानदेवते चरु ५ इवोणेति विशेषः ॥
इवोणस्विष्टितुतमग्निमिध्मसंतहनेन रुद्रमया समग्निं देवानि धूमं ऋ
तिं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चैताः प्राजापतिं देवता आज्येन शीताज्ञा

॥३॥

तदोषनिवर्हणार्थं त्रिवारमग्निं मरुतश्चा ज्येन विश्वां देवां संस्रावेण अंगदे
यताः प्रधा न दे व ताः सर्वाः सन्निहिताः संतु एवं सांगो पांगेन कर्मणश्चोयक्षे
॥ सद्यस्का लेतुसद्योयक्ष्यइति संकल्प्य नृष्यैः समस्त व्याहृतिभिर्वी समिद्धो
भं कुर्यात् ॥ व्याहृतिपक्षे व्याहृतीनामित्यादि पूर्ववत् ॥ अन्वाधानसमिधोमे
विनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहेति प्रजापतयः इन्द्रं नममेति त्यागः ॥
तं चान्निधारयेत् ॥ संकटे तु नृभ्यंता अग्निरस्तम इत्युच्चार्य औज्यं हुत्वा स
मारोपयेत् ॥ तद्यथा ॥ नृभ्यंता विरूपे गिर्गायत्री ॥ कृता न्वाधाना गेः स
मारोपाधिकारसिद्ध्यर्थं प्रायश्चित्ता ज्याहुनि होमे विनियोगः ॥ नृभ्यंता
अग्निरस्तम विश्वाः सुक्षितयः पृथक् ॥ अग्ने कामायये भिरि स्वाहा ॥ अ ॥३॥

स्थानं संनिहने केचिन्मंत्राविधंति ॥ तत्र बहिषि ॥ इन्द्राण्ये संनहनं पूषा ते गन्धिं
 ॥ ४१ ॥ वधोतु स ते मा स्थादिति इध्मेत्येकं रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् ॥
 ततस्त्वोपि च दशधा संप्रसमिस्तु स भूता त्वोसंभराभिर्दृष्ट्वा स्यात्वरं चो
 देवं पुरश्चरस ध्या संत्यो इति ऐकविंशति धेस्यत्र पंचदश ॥ धेस्यहेना ॥
 ने ५ अन्ये तु नृमाहुः ॥ अपरे तु मंत्रैश्च तिततः पत्नी आन्यायत नालं कर
 णं कुर्यात् ॥ ततो दंपती गंधादिभिः स्वशरीरे अलं कृत्य तद्दिने कलह
 क्रिय विक्रय प्रहासा नृत बहु भाषण चोपैयि दिव्य सन पर्यं क शयन दंत
 धावन करं भकुलि ५ भुको इव चण कम स्तूरं ता क क्षार लवण को
 र दूष कम धुमा षमां समद्य परां नोप वास तैल मैथुना निवर्जयंतो ॥
 दधि धृत पयो मिमं ह विष्णो नं दिवैव सकुं जीयातां ॥ आ धू कर्तुः ॥ ४२ ॥

३२ आधुशेषं माषाद्यै नृभुं जीतं व्रतलोपेवात्यै ४ सह संवेशने वा इत्युपाय
 त्वमग्ने व्रतया ५ असौत्य चाज्याहुति जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ त्वमग्ने व्रत
 या ५ इत्यस्य वत्सो ग्निर्गायत्री ॥ व्रतलोपे जनि तदोषय रिहारार्थं ५ आ ५
 ज्य होमे नियोग ४ ॥ त्वमग्ने व्रतया ५ असि देव ५ आमर्त्येषा ॥ त्वं यज्ञेषी इयः
 स्वाहा ॥ व्रतया याग्य इदं नमस ॥ यदानीं विपादि पूर्वकं व्रतया या
 ग्ये पार्वणाच्छाली पाकेन समानतंत्रकं चरुं प्रधानात् पूर्व जुहुयात् ॥
 तत ४ प्रतिपदि प्रातरौ पास नंदुत्वा ५ अग्निं परिसमुर्यं परिसृणीया
 त् ॥ तत्रैयं ॥ अग्न्यायतनादष्टांगुलि परिमिते देशे ईशानी दिशमा
 रभ्य प्रदक्षिणं समंतात् सोदकेन पाणिना त्रि ४ परिसृज्य पूर्वमुप

५

रिनिहितदकैर्दशांगुलपरिमितदेशे प्राच्यदिषुपरिस्तरणायानत्रप्राच्यं त्रु॥
 प्रतीच्याचोदगग्रादर्भा ४ अवाच्यामुदीच्याचैप्रागग्या ४ पूर्वपश्चाय दर्भाः ॥२॥
 रिस्तरणमूलकयोरुपरिदक्षिणपरिस्तरणं उत्तरपरिस्तरणं सुदक्षिणयोर त
 धस्तात् ॥ तेचदर्भा ४ अनियतसंख्याः एकैकस्यादिशि चत्वारद्वयेवंपा
 उंशेवा ॥ ततो ग्रेर्दक्षिणतोत्रत्यासनाथ उत्तरतश्चपात्रासादनाथं
 कांश्चित्प्रागग्रादर्भा स्तरणायान् ॥ अग्रेरीशानीमस्त्रिरंभसापरिषि राम
 च्यउत्तरास्तीर्णेषुदक्षिणेषुदक्षिणसव्यपाणिभ्यांक्रमेणचरुस्तु
 लाप्रोक्षणेयोदवीसुंवाप्रणीता ॥ श्रीज्यपात्रेदध्मावर्हिषीरूपं
 कृष्टाजिनेरुत्तरवल्गुमुसलं चेतिद्वेदेउदगयवर्गप्राक्सुखं च ५

श्रुति ३

या ८
दि ९

अतयइदंनममंततस्त्रिभिस्त्रिभिः कुशदलेः सव्यपाणिमधोदक्षिणं चो
 परिकुर्वन्पूर्वदक्षिणैरुत्तरदक्षिणैश्च त्रिसंधिद्विगुणंरुद्रुंरुद्रापुनर्द
 क्षिणमधः सव्यं चोपरिकुर्वन्तुर्वात्रिगुणैर्यत्तम ॥ ततप्रदक्षिणं गच्छेत्
 धात्वा ॥ एवं च शब्दोदितैरेकारज्जुर्भवति ॥ ततस्तस्यामुदगग्यायां प्रा
 देशमात्रोन्मुष्टिपरिमितान्दन्निधायतयावर्हिर्द्विरावैष्ट्यरज्ज्वनेण
 रज्जुमूलं सकृदावेष्ट्यतदग्नौपुर्ववेष्टितरज्ज्वंधस्ताभिः नीयन् अ
 परिस्तरणाद्यर्थदनेः सहाग्न्यायतेनात्पश्चाद्गोपरिनिदध्यात् ॥
 या ८ ततो न्यतादृश्यैवकृतयारज्ज्वमुदगग्न्यापादादंशं वादिरमसंभला
 दि ९ वेनामीवरायुयक्षिपवृक्षमयंरतिमात्रं वितस्तिमात्रं वापं चैवा
 दारुकाभिर्धमप्रागग्नसकृदावेष्ट्यपूर्ववन्निदध्यात् तत्रेध्मावर्हिषोव्य
 रज्ज्वग्रेणरज्जुमूलं सकृदावेष्ट्य

दृग्ग्रे

मुञ्जान्यासादयेत्। आज्यमात्रहोमे तु प्रोक्षणीस्रुवो प्रणीताऽज्य
पात्रे इध्मावर्हिषीचेत्येतावतामेवासादनंततः प्रोक्षणीपात्र
मुत्ताने कृत्वा॥ तत्रानंतर्गर्भितसाग्नसमस्त्वृत्प्रदेशामात्रे कृ
त्वा दयस्त्वेपपवित्रे निधाय शुभ्राक्षिरद्भिस्तैः पात्रं पूरयित्वा
गंधपुष्पाक्षतादिक्षित्वा हस्तयोरंगुष्ठोपकर्षे हिंभ्योऽन्ते तन्नाकाप
भ्योऽप्युत्थकपवित्रे च कृत्वा अपस्त्रिस्तूपय पात्राण्युत्तानानि कृत्वा
इध्मं च विस्त्रस्य वैसेषि पात्राणि त्रिः प्रोक्षेत् तां तां नतु हस्ते
न कर्तव्यं प्रोक्षणं भवेत्॥ अंबाचीनो निहस्तेन कर्तव्यं स्याद्देवो ध
क्षणां॥ तिर्यग्भूतेन हस्तेन कृतं पर्युक्षणं भवेत्॥ मुष्टीकरोति य

॥६॥ तो २ तो पुमच्युक्षरामिति स्मृतं ॥ ता आपः किंचित्कमंडलोप्रक्षिपेदियेके
तथो यथोक्तलक्षणमीशानदिगवस्थितं ब्रह्माणमस्मिन् नृमणिब्रह्मा
णं त्वामहं वृणोदति तस्मात्पाणिना गृहीत्वा वृणुयात् ततो ब्रह्मा वृ
तो र्मीसं धात्रा अन्तरो यज्ञोपवीत्या चम्य समस्तपाणि एषंगुष्ठोभूत्वा
जेनाग्निं परीक्षदक्षिणतनुदं नुरवास्तिष्ठं स नोर्ध्वं नैषु दक्षिणे ना
भागस्थितं मेकंदर्भंगुष्ठोपकृतिष्ठिकाभ्यां गृहीत्वा निरस्तः परं
वसुरिति नैर्ऋत्यादिशिनिरस्या फस्मृष्टुर्वा इदमहं सर्वविशोः सदने सीद
मीत्येकोदं नुरवा एकवामोर्ध्वं रूपरिदक्षिणे पादसंस्थाप्योऽपविश्य
गंधाक्षतादिभिरर्चितः नैसं ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मा सदनां आशिष्यते ॥६॥

श्रीराम

॥७॥

देवतं

नप

दि

च२

आहुष्टप्राक्षामीति तथैव प्राक्षयेत् ॥ दर्शितुं अग्नीषोमपदस्य नेद्रं द्रा
ग्निभ्यां त्वेति निर्वपि प्रोक्षणे विरोधः एव नाम मंत्रकरो मे निर्वपिः प्रा
क्षणे च यथा प्रधानं देवता नाम ग्रहणे कार्यं ॥ समं च करो मे तु श्रव न ३
ला कर्मादौ तु ह्येति चतुरश्वतुरो मुष्टी निर्वपितुं प्रोक्षेच्च ॥ ततः पात्रा
णामुत्तरतः प्राग्ग्रीवमा स्तीर्णेति ध्वं को म्नि वृष्णाजिने निहिते उलू
खले मुसलेन्यवहस्य त्रिः शुक्लीकुर्यात् ॥ तं त्रिः प्रक्षालिता न्युध
कपात्रे एकपात्रे वा अविदग्धमनवस्त्रावितमं तरुण्यप कं सुभ्रु
ते चरुं पचयेत् ॥ ततः पवित्रे आज्यपात्रे निधाय तत्र सोपु रतः ॥७॥

श्रीराम

संस्थाप्य तस्मिन्नाज्यमासि-व्याग्नेरुत्तरतः स्थितानं गाराभस्म
नासहाग्नेरुदकपरिस्तरणा दहि निरुह्यते ॥ पु आज्यपात्रमाधि
द अत्र ज्वलतापं चैर्भो न्मुके नावञ्च मांगुषपर्वमात्रं प्रक्षालितं
द अग्नेरद्वयमाज्ये प्रक्षिप्य पुनर्ज्वलता तेनैव द अर्धं न चरुणा
सहाज्यं त्रिः पर्याग्निं कृत्वा तदुलूकमुपास्या पस्पृष्ट्वा आज्यपात्रं
भुविकर्षन्नि योद्गुद्वास्यां गाराभस्म नो प्रत्यस्या पस्पृष्ट्वा ॥ तत्र स्य
मेवाज्यं सवितु इति हिरण्यं अस्मिन् सविता पुरउष्णिक् ॥ आ
ज्यस्योत्पवनो विनियोगः ॥ ७४ सवितु इवा प्रसवत्तु सुनाम्य छिदेण प
वित्रेण च सोऽस्य स्य रश्मिभिरिति मंत्रेणैकश्रुत्या आरिति नैकवा

संस्थाप्य

॥८॥ रंदिस्तुस्तीमुत्तानपाणिदयांगुष्ठोपकृतिष्ठिकाभ्यामन्योन्यासंस्पृष्टगृहीलीं क
 त्याभ्यामुदगग्राभ्यांपवित्राभ्यांप्रागुत्पतयेपवित्रेज्जिह्वाप्रोक्ष्याग्नौ प्रहर
 त्तुस्तींस्वेदायास्वाहतिमंत्रेणेति केचित् ॥ अथाग्नौः क्षिपन्त्यात्परिस्तर
 एादहिरात्मनो मृतो भुवं प्रोक्ष्य तत्र बर्हिः संवेनां रज्जुमुदगग्रां प्रसार्य तस्यां नह
 । बर्हिः प्रागग्रमुदगपर्वगमविरलं आसीर्यतेस्मिन्नाज्यपात्रं निधाय स
 न वादिसंमाजयेत् ॥ दक्षिणेन हस्ते सुकसुवो गृहीत्वा सव्येन काञ्चिद्दधानी
 दाय सहे वाग्नौ प्रताप्य स्रुचं निधाय दक्षिणेन हस्ते न स्रुवस्य बिलं दधा
 म्ये प्रागादि प्रागपर्वगं त्रिःसंमृज्या धस्ता दधानी ने ऐवाभ्यात्म बिले पृ
 षं त्रिसंमृज्य ततो दधानीं मूले ईडस्या धस्ता दित पृष्ठादारभ्य यावद् ॥८॥

बृहस्पतेय जंगोपायसय जंपाहिसय जपतिंपाहिसमां पाहीति जपित्वा ॥
 सर्वत्राय जमना एव वर्तते ॥ ततो यजमानः प्रल्लेखिता पात्रमग्नेः प्र
 त्यर्द्धिं धाय तत्र पवित्रे निधायो सूताभिरग्निः पूरयित्वा गंधपुष्पा
 क्षतां त्रिक्षिप्य मुखसममुदुत्याग्नेरुत्तरतो दधे पुनि धाय पवित्रे गृ
 हीत्वा न्येदं नैरै रघादयेत् ॥ ततः प्रसगग्नैः कुरोषु शर्पं निधाय तत्र प्रा
 गग्रपवित्रे निधाय अग्नयेत्याजुषं निर्वपामि इति मंत्रा वृत्त्या श्रीहीणां
 यवानां वा चतुरो मूलीति रूपाग्नीषोमाभ्यां त्याजुषं निर्वपामि
 तितथैव निरूप्यते पवित्रे श्रीहीणामुपरि निधाय अग्नयेत्याजुषं प्रा
 क्षामांति निर्वप संख्ययोत्पतौ भिरग्निः प्रोक्षेत् ॥ एवमग्निनीषोमाभ्यां

परिष्ठादिलंताश्च वन्निः संमृज्यादिः प्रोक्ष्य सुवं निष्ठुप्य आज्यस्य स्वात्मा उत्त
 रतः स्नुगस्पृष्टनिधायोदकं स्पृष्ट्वा तैरेदं भैर्जुहुं ये वा मेवं संमृज्य सुवादु
 त्तरतो निधाय दत्तानिदिः प्रक्षालयेत्वाग्नावनु प्रहरेत् ॥ ततः शृतं चरुं
 सुवेगं हितानाज्यनाभिधायोदगुदास्यग्निना योर्मध्ये न नीत्वा ज्यादु ^{ज्य४}
 क्षिणतो बर्हिषि सांतरमासाद्य पुनरप्यभिधायै हविः पृथक् कुर्यात् ^{नूवाभिधा}
 त्रांतरे च बर्हियोर्मध्ये निधायेत्कादशां गुल्लिपरिमिते देशे गंधा
 क्षतपुष्पैरग्निं समं त्रकमचयेत् ॥ तत्र मंत्रौ ॥ विश्वानि न इत्यनयो
 र्वसु श्रुतोऽग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अग्न्यचने विनियोगः ॥ विश्वानि नो दुर्गहा जा
 तवेदः ॥ तत आत्मानं चालं वसहस्तं प्रक्षाल्य इध्मं बंधनं रज्जुमि

॥२॥
श्रीगणेश

धमश्चानेनिदीयपाणिनेधमादायमूलमध्याग्नेषुस्रुवेणविरभिघा
पमूलमध्यमैयोर्मध्यभागेरहीत्या अयंतइध्मेस्यस्यवामदेवोजातवेदा
आनिस्त्रिरिष्टपू। इध्मोहवनेविनियोगः॥ॐ अयंतइध्मेस्यस्यव आ
त्माजातवेदस्तेनेध्यस्ववर्धस्वचधवर्धयिचास्मान्प्रजयापनुभिः
वर्धयिचवर्सेनांन्राधेनसमेधयस्वाहेतिइध्ममग्नावाधावीयजातवे
दसेअग्नयइदंनमभोतिस्वजेत॥ततःस्रुवेणाज्यामादायाग्नेराय
तनस्यवायव्यकोणमारभ्याग्नेयकोणपर्यंतंप्रजापतयइतिम
नसास्मरंनस्वाहेत्युच्चार्यधनेरतर्पेणाज्यामग्नाविधमदास्तुपरि
हृत्यापुनराज्यमादायायतननैऋतीकोणतइरात्रीपर्यंततथै॥२॥

धारा २

सखा ली० रभि धार्यदवीरुं मवत्तं चाभि धार्यवि धूमाज्ज्योत्कानो अग्नये स्वाहे पाक०
 ॥३०॥ त्या० अथागयोर्मध्यं प्रदे शेत प्रत्यग्दे शे वा आच्छादयं निवद र्मापा र्भवेत्
 हुत्वा अग्नय इदं नम मेति त्यक्त्वा पुनः पूर्ववदुत्तरं हुत्वा वि भागादयं पू३
 दाय ७४ अग्नीषो माभ्यां स्वाहेति पूर्वा हुते प्राग्भागे हुत्वा अग्नीषो माभ्यां
 मिदं नम मेति त्यजेत् ॥ पंचावती तु देव्या मुप स्तीर्य मध्यात्पूर्वा र्धां स्रज्या
 र्धां च त्रिह विषो वरा याभि धार्य जुह्यात् ॥ पंचावति नस्तु जो मद्गत्या वत्स
 बिदा वाष्टिषेणास्त धेव च ॥ भार्गवः श्रव ना औ र्वाः पंचावति न ईरिताः ॥ दे
 शेति ॥ अग्नीषो मपद स्थाने इ दाग्नी इतः सर्वे भ्यां स्वाहा ॥ इडाग्नि स्या मिदं
 नम मेति वि शेषः ॥ ततः पुनर्देव्या मुप स्तीर्य प्रथमं ह वि भागस्योत्तरं

१०॥

धतिः प्रपूर्वविदानतो भूयो नू चीनाभिरेवांगुलीभिरवदायद र्मामोप्यदि
 तीयह वि भागस्य तथैवावदाय पंचावती नू ह वि भागद्वये पि उत्तरा र्धां च द्वि
 द्विरवदाय पात्र स्थ मनभि धार्य यं वत्तं नू द्विरवभि धार्य यदस्येति हिरण्यग
 भोग्नि रति धृतिः ॥ स्विष्ट कृ धो मे वि नि योगः ॥ यदस्य कर्मणो त्यरी रि
 चं यदा न्यून मिहा करे ॥ अग्नि ह स्विष्ट वू द्विदा न् सर्वे स्विष्ट सुह तं क
 शे तु मे ॥ अग्नये स्विष्ट वू सुह तं हुते सर्वे प्रायश्चि ता हू ती नो का मा
 ना सम धयि त्रे सर्वा त्रिः कामां सम धय स्वाहेत्ये कं श्रु त्यो च्चा र्या
 ग्ना वी शान दे शे जुह्यात् ॥ स्विष्ट वू ते ग्नय इदं नम मे इति त्यागः ॥ त
 तो ग्नेरुत्तरं त रिच्छिता मि धम बंध न रज्जु मि ध्ने स्थाने नि धाय विस्त

॥११॥

स्पर्श इयं पशुपतयेति ह्यपःस्पृष्टास्तु वेणुप्रायश्चित्ताज्याहतीः स
 मनुहतीः यात॥ तत्रमन्त्राः॥ अयाञ्चेति विमदोया ह्यग्निः पतिः अ
 प्रायश्चित्ताज्यहोमे विनि योगः॥ ॐ अयाञ्चाग्नेस्यनेभिः रास्तीञ्चस
 त्यमित्वमया असि॥ अयासावयसा वससा कृतोयास हव्यमूहिषेयानो
 धेहिभेषजं स्वाहेत्येकश्रुत्यो चार्पणं जुहुयात्॥ अग्नये अयस इदं नम
 म॥ अतो देवामेधातिथिर्देवागायत्री प्रायश्चित्ताज्यहोमे विनियोगः॥
 सर्वत्र पाठवत्॥ अतो देवाः स्वाहा देवेभ्य इदं नमम॥ इदं विष्णुर्मे
 धातिथिर्विष्णुर्गायत्री॥ इदं विष्णुः॥ स्वाहा विष्णवे इदं नमम॥ अ ११॥

१२

वहुल्यस्तथा च सुवेणुज्यमादायाग्नये स्वाहेति अग्नौ रुतरपाञ्च
 पूर्वभागे हुत्वा पुनराज्यं सोमाय स्वाहेति दक्षिणपाञ्च तत्समूहो ह्यग्नि
 हुत्वा पूर्वनिहितपात्रे चरुमुहसपृथक् कृत्य इदमग्नये इदं अग्नीषोमा
 स्यामिति चरुभागद्वयमुत्तरं संस्त्रमभिमुख्या वदानधर्मेण जुहुयात्॥ एवं नाम
 मंत्रकहोमे यथा देवतविभक्तस्य चरोरभिमर्शः॥ समंत्रकहोमे तु न विभागो ना
 भिमर्शश्च अथावदानधर्मः॥ सुवेणुज्यज्यमुपस्तीर्य प्रथमप्रधान
 देवता चरुभागमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रंतिरश्चीनीं तिलाभिरंगुष्ठमध्यमाना
 मिनाभिः रुदगगनात्तिर्न स्वसंस्पर्शमकुर्वन् अवदाय दद्यामोप्यततश्च रु
 पूर्वभागं तिथीय प्रागगगनात्तिस्ताभिस्तथैवावदाय दद्यामोप्यपानं रसं हवि स्तं

स्तसमस्तव्याहतीनां विश्वामि त्रैजमदग्निभरिद्राजप्रजापतयोगि
र्वायुसूर्यप्रजापतयोगाय शुक्लिंगनुष्टुप्बृहस्पतिश्चंद्रांसि॥ भूस्वा
हा॥ अग्नयद्रुदं नमम भुवस्वाहा वायवद्रुदं नमम स्वः स्वाहा सूर्याद्रिदं
नमम सूर्यवस्वः स्वाहा प्रजापतयद्रुदं नमम ॥ त्रिंशत्कतोरिंप त
शस्याग्नेर्वायव्यदेशे तिष्ठन्नेता एव स माहुतीर्जुह्यात्॥ त्यागं
तु यजमानो व्रकुर्यात्॥ ततस्तत्र स्थो ब्रह्मे वमंत्रविपर्ययादि
नियतनिमित्ते सति यद्देवा अभितपा मरुतस्त्रिष्टुप्॥ मंत्रविपर्यया
सादिनिमित्तक प्रापन्वि ता ५ ज्योतिर्मे विनियोगः॥ ॐ यद्देवा अ

॥१२॥

निपातयानिवाचाचप्रयुतीदेवहेहनं॥ अरयो अस्मौ अभिदुष्ट
नायते न्यत्रास्मन्नरुतस्तनिधेतनरचाहायजमानः मरु इन्द्र
ममम॥ अनाज्ञातमिति मंत्रद्वयस्य हिरण्यगर्भो गिरनुष्टुप् स्ताना
ज्ञातकृतदोषपरिहारार्थमनैस्तद्व्यहोमे विनियोगः॥ अनाज्ञा ज्य
तयहाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथुं॥ अग्ने दत्ते स्य कल्पयत्वं हि वेक्ष्य
थातथ स्वाहा॥ यजमानः अग्नय इदं नमम॥ पुरुषसंमितो यज्ञो
यज्ञः पुरुषसंमितः अग्ने तदस्य स्वाहा अग्नय इदं नमम॥ यज्ञा ॥१२॥
कत्रेत्याप्यस्त्रितो गिन्निष्टुप्॥ नूनातिरिक्तपरिपूर्णहोमे विनि

॥१३॥
अथ ३

अंसाजगती पूर्णा तु तौ विनियोगः ॥ समुद्रादूर्ध्वं रित्यादिमधुमेतंतदु
मिंस्वाहेत्येतदंतं पठेत् नृपयवपरिमितधारां सुततां स्रुवेण सशेषं हुत्वा गग्रे
अद्भ्य इदं नममस्युद्दिश्य सत्का विज्योतिषे स्यै जा नौ वषोति नस्त्रिष्टुक् ॥
विज्यातिषा बृहते सने न चेतथैवावशिष्टं हुत्वा अग्नय इदं नममस्युद्दि
त्यत्का विभ्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति संस्त्रावंतु सा विभ्वेभ्यो देवेभ्य इदं
नममस्युत्ततः स्तुतु कणां समिद्धं शकलान्यक्षिद्भिः प्रोक्ष्या गतो
प्रहरेत् ॥ पूर्णा तु त्याद्येतदंतं समूलं प्रयोगपारिजाते कोरण
लिखितमपि इदानीं शिष्टं न कुर्वति अथावभृषस्वा नीय ॥१३॥

नं कु १

र्णया
निधाम

पूजर्जलेन मार्जयिष्यत् ॥ तद्यथा ॥ पूर्वसादि पूर्णपात्रमास्तीर्णं बहिषिदक्षिण
पाणिनीं सिद्धयि ॥ तत्र गंगादिपुण्यनदीं स्मरन् दक्षिणपाणिना स्पर्श
येत् ॥ पूर्णमसि पूर्णमेभ्रया ॥ स्रष्टु पूर्णमसि स्रष्टु पूर्णमेभ्रया ॥ सद
सि सन्मेभ्रया ॥ सर्वमसि सर्वमेभ्रया ॥ अक्षितिरसि मां मेक्ष ॥
इति जपित्वा कुशाग्रे ॥ प्रागादिपंचदिक्षु जलमंत्रैर्यथा किं गं
सिंचेत् ॥ ते च मंत्रा ॥ प्राच्यां दिशि देवांस्त्रिजो मार्जयेत् ॥ दक्षि
णस्यां दिशि मासां पितरो मार्जयेत् ॥ प्रतीच्यां दिशि ग्रहा ॥
पश्चिमां दिशि यन्तां ॥ उदीच्यां दिशि प्रसां ॥ पश्चिमां दिशि यन्तां ॥ उर्ध्वा
यां दिशि यन्तां ॥ सर्वसारं प्रजापतिं मार्जयेत् ॥ इत्येकं श्रुत्वा पठेत्
॥

॥ श्याप ओषधयो वनस्पतयो ॥ २ ॥

॥१५४

प्रतिदिशं सित्वा कुशाग्रैश्च सिरसि मार्जयेत् ॥ नत्रमंत्राः ॥ आपोऽस्मानि
 त्वस्य देवश्च वाऽऽपस्त्रिष्टुप् ॥ मार्जने विनियोगः ॥ आपोऽस्मान्मा
 तरः संधयंतु घृतेन नो घृतं प्रवहंतु ॥ विश्वं हि रीं प्रवहंती देवाराणि
 द्याभ्यः श्रुचिराष्टतमि ॥ इदमापः संधुद्दीप आपोऽनुष्टुप् ॥ मार्जने
 विनियोगः ॥ इदमापः प्रवहत्य त्वं किंच दुरितं मयि ॥ यद्वाहमस्मि
 दुद्रोहयद्वा शेषु तानृत ॥ सुमित्र्येन २ आपः प्रोषधयः संतुश्येते
 र्मं नैव मार्जने कुर्यात् ॥ दुर्मित्र्यास्तस्मै संतुये ॥ स्मादेष्टियं च वयं द्विषम
 स्तंहमिदं निनिर्गमिदेशकुशाग्रैश्च ॥ संचेत् ॥ नतो ब्रह्मा यजमानवा
 मया र्धं स्थितं पत्न्यं जलो पूर्णपात्रं जलं ॥ ओमाहं प्रजां परासि च

ते

॥१५४

योगः ॥ यस्याकत्रामनसा दीनदक्षानयः ॥ स्वाहा यजमानः अग्नय इदं नम
 म ॥ स्कन्धेन भिनाद्य निषत निमित्तं सति वक्ष्यमाणप्रकारेण तत्र प्रतिपदोक्त
 जपहोमान् कुर्याद्ब्रह्मा ब्रह्मणो भावे यजमान एवैता आयाज्य तादी न्कुर्या
 न्यस्मै वरं दद्यात् ॥ ततो यजमानः सर्वकर्म प्रपूरैर्णां च इदं ब्रह्म पूर्णं
 हुतिं जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ सुवेणाज्यं गृहीत्वा सुचंसमविलं पुरायित्वा ॥
 तस्यां सुवमूर्ध्वविलं निधाय पुनरधो विलं निधाय सुवाग्रे कुं सु
 माक्षतां निधाय सव्यपाणिना सुकसुवमुद्धृत्य दक्षिणपाणिना सुकसु
 वंशं सुमुदया गृहीत्वा तिष्ठत्समपादं जुकायः सुवाग्रे न्यस्त दृष्टिः प्र
 संनोत्मा समुद्राहू मिरित्येकादशं च सूपसूतं स्वामदेव आपस्त्रिष्टुप्

तेधत्या

॥१५

३

अ० प्रजाविष्णुविधिं श्रियं वलं आयुषं नेजं आरोग्यं देहि मे हृष्यवाहन ॥ ॐ नमः ॥
ततो ब्रह्मा तत्रैव स्थित्वा एतरेवोपनिष्ठेत् ॥ ततः कर्ता आचारात् ॥ मानः ॥
स्तोकैः त्रिकुसोरुद्रो जगती ॥ विष्णुर्निग्रहेण विनियोगः ॥ मानस्तोकैः इति सु
चविलदृष्टं न विष्णुर्निग्रहो ह्येवा ॥ ॐ आयुषं जमदग्नैरिति ललाटे कश्चि
ममस्य अमायुषमिति कंठे ॥ अगस्त्यस्य आयुषमिति नाभ्यां यदेवानां आयु
षमिति दक्षिणस्त्र्यं धेतन्मे अस्तु आयुषमिति वामस्त्र्यं धेतानां आयुषमिति
शिरसि धारयेत् ॥ केचिन्नापस्थानास्तुर्वविभूतिधारणमादुरिति ॥ ततः
कर्तापरिस्तरणो निविंसु अग्निं परिसुमुत्पपरिषिच्य विश्वानि न

॥१५

इत्यर्चयित्वा नवाचपुष्पादिभिः रत्नैः कृत्य नैवेद्यं तांबूलं च निवेद्य ब्रह्म
ण्यथो नैति दक्षिणां दत्त्वा दक्षिणाभावे तु तशेषं धृत्वा दिसहिरण्यं दत्त्वा
ब्रह्माभावेन्यस्यैवास्मरणाय दत्त्वा पात्राणि प्रक्षाल्य पूर्वविक्रमेण दत्त्वा शत्रु
सृज्य यस्य स्मृत्येति श्रीविष्णुनवाचम्य धृतपवित्रं श्रीविष्णुस्य सुधदेशे
क्षिपेत् ॥ दर्शेत् ॥ अग्नीषोमपदस्थाने इन्द्राग्नी इतरत्सर्वसमानं च
दर्शेत् तमेव सद्यस्कात्का ० यां पौर्णिमास्यामगस्त्योवाभयत्रैयागदि नैत्रात
र्हिमानंतरमेवान्वाधाये आबर्हिषी संनये विप्रयोगं कुर्यात् ॥ श्रीम
द्विद्वन्मुकटमणिक्यश्रीभदराश्वरसूरिसूनुना रघुणभटविरचितं

मत्

वा

एव

ते प्रयोगाः गणिते पात्राणि स्थानीया क
प्रयोगः श्रीरत्नगुप्तभटवत् ॥ ॐ ॥

स्थाली०

353

पाक०

॥१६॥ इदं पुस्तकं मणेरि इत्युपनामकसु बा दीक्षितात्मज नारायणस्य दं पुस्त
 बालकस्य कंशके ७२० का लयुक्ताक्षी संवत्सर माघ वद्य त्रयोदश्यां इंदु वासरे
 मृगशिरा तः का ह्ये प्रथमया भेद इदं पुस्तकं समाप्तः ॥ ५० ५१ ५२ ५३
 ४६ श्रीरस्तु ० ॥ स्थालीपाकः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥ ० भाग लोकाय
 मः ॥ मलनिर्मोचनं पुंसां जलस्नानं दिने दिने ॥ सकृद्दीनां भसिस्नानं
 ० ॥ श्रीसंसारमलनाशनं ॥ १ ॥ ७ ॥ कृष्णाय यादवे द्राय स्नानमुद्रयेयो
 ० ॥ श्रीगिने ॥ नाथाय रुक्मिणीशायने मोवेद्यां तवे दिने ॥ २ ॥ २ ॥ ७४
 श्रीभाव दीक्षित मणेरि करलिखित स्वार्थ परोपकारार्थं सां बा स हस्तार्पणं ॥
 हरहर हरहर हरहर हरहर हरहर हरहर महदेव ॥ ७ रा ॥ ७ ॥ राम ॥ शिव ॥ १६ ॥

राम

७६

॥१६॥

यान ४ सया वरिष्ठन ॥ समुद्रवे निनयानि स्वपाथो अपीयेति मंत्रमेक श्रुत्या पत्न्या वा चयं मि स्वयं
 वापठन् प्रत्यङ्मुखं निषिञ्चाजलं जलैः ४ पापापनोदार्थं आत्मानं यजमानं पत्नी च प्रो
 क्षयेत् ॥ पत्नी तज्जलं बहिषिषिषिचेत् ॥ अथ वा यजमान एव स्ववामपादौ बुनोने बहिषि
 निधाय नत्र दीक्षिणपाणिना पूर्णपात्रमादाय माहं प्रजामित्यनेन नज्जलं प्रत्यङ्मुखं नि
 षिञ्चता आप ४ समुद्रं गच्छतीति ध्यात्वा पाणिस्तु जलैरात्मानं पत्नी च प्रो क्षयेत् ॥ ततः ४
 कर्त्ता आग्नेर्वायवे स्थित ४ सं स्थाजे पनोपतिष्ठेत् ॥ अमेतं न इति च तस्य गौपय नालो
 पायना वा बंधु ४ सुबंधुः श्रुत बंधुर्विप्रबंधुश्चैक चो ऋषयः ॥ अग्निदेवता द्विपदा विरा
 द्छंदः ॥ अग्न्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ अग्ने त्वं नो अंतम उक्त्व उत त्राता शिवो भव
 वरुथ्य ॥ वसु रग्निर्वसु श्रवा आह्वाना क्षिय मन्न मरियंदा ॥ अथ कोशलि हस्त श्रुत ॐ
 चमे स्वरश्च मेय सोप चेत नमश्च ॥ यन्ने नूनं ममिस्ति तसौ ते नमः ॥ स्वलिश्रधामे धाय

अग्नेये
नमः

उपयनेति रिक्तं तस्ये

अथ

नारायणभट्टप्रणीत

१०३
४

७ स्थलीपाकप्रयोगप्रारंभः श्रीरक्त ७

१०३
४

रुडा. पा.

११

श्रीगणेशायनमः॥ ॐ॥ तत्रयजमानः॥ कृतनित्यक्रियः शरुचिपरिहितधौतवासादर्क्ष
पाणिः पीठोपविष्टः प्राङ्मुखो वाग्यतो द्विराचंभ्य प्राणानायंभ्य देशकालौ संकीर्त्य
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अमुककर्मकरिष्ये॥ तदंगहोमं कर्तुं स्थंडिलादिकरिष्यति सं
कल्प्य गोमयादिलिप्ते शुचौ देशे शुद्धभृदा ईशान्यारंजमुदकसंस्थं चतुरस्रं चतुरं
गुलोनतमंगुलोनतं वा चतुर्दिक्षु मिलित्वा द्विसप्तत्यंगुलपरिधिकं फलितमष्टादशं
गुलं विस्तृतं होमानुसारिण तदधिकं वा न तु ततो न्यूनं मध्येन तं स्थंडिलं कुर्यात्
तद्गोमयेन प्रदक्षिणमुपलिप्य दक्षिणेष्टौ उदीच्यां द्वे प्रतीच्यां चतुः प्राच्यामधः १

मित्यंगुलानित्यक्कादक्षिणोपक्रमामुदकसंस्थं प्रादेशमात्रामेकांलेखांतरस्यादक्षि
णोत्तरयोः प्रागायतेपूर्वरवाया असंस्थे प्रादेशसंमिते द्वेलेखेतिरिवत्वातयोर्मध्येद
क्षिणत आरभ्य परस्परमसंस्थः ~~देउके~~ संस्थः प्रागायताः प्रादेशसंमिताः स्तिस
इतिषड्लेखाय ~~य~~ इतिशकलमूलेन दक्षिणहस्तेनो हिरव्यलेखास्तच्छकलमुद
गयंनिधायस्थंडिलमद्विरभ्युक्ष्य शकलमाग्नेयांनिरस्य पाणिंप्रक्षाल्यवाग्यतोभवे
त् ॥ ततस्तैजसेनासंभवेष्टमयेनवा पात्रयुग्मेनसंपुटीकृत्यसुवासिन्याश्चोत्रिया
गारात्सृष्ट्वादासमृद्धंनिर्द्धूममभिमाहृतंस्थंडिलादाग्नेयांनिरस्य ~~य~~ धाय ॥ एव
मेराहगणोगौतमोभिस्त्रिष्टुप् ॥ जुष्टोदमूना आत्रेयोवसुश्रुतोभिस्त्रिष्टुप् ॥

२
अग्न्यावाहनेविनियोगः ॥ एतन्मै जुष्टोदमृतादत्यक्षतेरावाह्या छादनं दूरीकृत्य समस्त
व्याहृतीनां परमेष्वी प्रजापतिः प्रजापतिर्बृहती ॥ अग्निप्रतिष्ठापनेविनियोगः ॥
ॐ भूर्भुवस्व रित्यात्माभिमुखं पाणिभ्यां षट्सुलेखा सुतनूत्कर्मसुविहितं ममु
कनाम कमुग्निं प्रतिष्ठापयामीत्यग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ प्रोक्षिते धनानि निक्षिप्य वेणु
धमन्या प्रबोध्य ध्यायेद्देवं ॥ चत्वारिंशृंगो गौतमो वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अग्निम
र्तिध्यानेविनियोगः ॥ ॐ चत्वारिंशृंगात्रयो विवेश ॥ स्मृतिमंत्रोऽश्व ॥ सप्तह
स्तश्चतुश्चंगः सप्तजिह्वा द्विर्ऋषिर्कः ॥ त्रिपात्प्रसन्नवदनः सुरवासी नः शुचिस्मि २

तः॥ स्वाहांतुदक्षिणेपार्श्वेदेवीं वामेस्वधांतथा॥ विष्णुदक्षिणहस्तेस्तुवाकिमन्त्रं स्मृत्तु
वं॥ तोमरं व्यजनं वामे घृतपात्रं च धारयन्॥ मेषारूढो जटाबधोगौरवर्णो महोजसः॥ इ
ध्रज्जो लोहिताक्षः सप्तार्चिः सर्वकामदः॥ आत्माभिमुखमासीन एव रूपोऽकृताश
नश्नति॥ ततो यदि स मिथो दोसमारोपितो ग्निस्तर्हि प्रत्यवरोहणं कार्यं॥ तच्चैवं॥ प्रत्यव
रोहेति मंत्रस्य हिरण्यगर्भो ग्निस्त्रिष्टुप्॥ अग्निप्रत्यवरोहणे विनियोगः॥ प्रत्यवरोह
जातवेदः पुनस्त्वदेवैष्यो हव्यं वहनं प्रजानन्॥ प्रजां पृष्टिरेषि मस्मा सुधेद्यथा भवयज
मानायशायोः॥ इति मंत्रे समारोपिताग्निमिधं स्थापिताग्निं प्रक्षिपेदिति॥ एतदंतं
संस्थापिते ग्नौ होमे कार्यं नित्यधावितुहोमे तु नैतावत्॥ ततः पार्वणस्थालीपाके प्रधान

३

दिनात्पूर्वदिनेसद्यस्कालायांपौर्णमास्यामशक्नोवाप्रधानदिनएवप्रातःसौपासनंऊतान्वा
 धानंकुर्वीत॥ तच्चैथं॥ आचम्यप्राणानायम्यसमिद्धयंत्रयवादायदेशकालौस्मृतवाममो
 पात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंदर्शपूर्णमासाभ्यांस्थालीपाकाभ्यांयक्ष्ये॥
 तत्रेदानींपौर्णमासेनयक्ष्ये॥ दर्शेतु॥ पूर्वसंकल्प्यतेनदर्शस्थालीपाकेनयक्ष्यइतिवि
 शेषः॥ तत्रदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्यइतिसंकल्प्यास्मिन्नवाहितेग्नौजातवे
 दसमग्निमिध्मेनप्रजापतिंप्रजापतिंचाघारदेवते आज्येन अग्नीषोमोचक्षुषीआ
 ज्येन अग्निमग्नीषोमोचप्रधानदेवतेनचरुद्रव्येणदर्शेतुअग्निमिंद्राग्नीचप्रधानदेवतेच

३

रुद्रव्येणेति विशेषः॥ शेषेण स्विष्टकृतमग्निमिधमसंनहनेन रुद्रमया सग्निं देवान् विष्टुमग्निं वा म
युं सूर्यं प्रजापतिं चैताः प्रायश्चित्तदेवता आज्येन ज्ञाता ज्ञातदोषनिवर्हणार्थं त्रिवारं मग्निं म
रुतश्चाज्येन विश्वां देवांस्तस्माद्वेण अंगदेवताः प्रधानदेवताः सर्वास्संनिहिताः संतु एवं
सांगे सांगेन कर्मणा श्वोयक्ष्ये॥ सघरकाले तु सघोयक्ष्य इति संकल्प्य तूष्णीं समस्तव्या
हृतिभिर्वसामिद्धोमं कुर्यात्॥ व्याहृतिपक्षे व्याहृतीनामित्यादि पूर्ववत्॥ अन्वाधा
न समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहेति प्रजापतय इदं नममेतित्यागः॥
तंचाग्निं धारयेत्॥ संकटे तु तुभ्यंता अंगिरसस्तम इत्युच्चाज्यं कृत्वा समारोपयेत्॥
तद्यथा॥ तुभ्यंता विरूपो मिर्गायत्री॥ हतान्वाधानाग्नेः समारोपाधिकारसिध्य

र्थप्रायश्चित्ताज्याहुतिहोमेविनियोगः॥ तुभ्यंता अंगिरस्तमविश्वाः सुक्षितयः पृथक्॥
अग्रेकामाययेभिरेस्वाहा॥ अग्नयइदं॥ ततस्त्रिभिस्त्रिभिः कुशादलैः सव्यपाणिम
धोदक्षिणं चोपरिकुर्वन्पूर्वदलत्रिरुत्तरदलमूलैश्च त्रिसंधिं द्विगुणं रज्जुं कृत्वा पुनर्दक्षि
णमधः सव्यं चोपरिकुर्वन्तथैव त्रिगुणं येतेषु दक्षिणं ग्रंथिं दद्यात्॥ एवं षट्त्रिंशदधर्मद
लैरेकारज्जुर्भवति॥ ततस्तस्यामुदगग्रायां प्रादेशमात्रां मुष्टिपरिमितां दर्भाभिधाय
तया वर्हिर्द्विरेष्य रज्ज्वेन गज्जुमूलं सह दावेष्ट्य तदग्रशेषं पूर्ववैष्टित रज्ज्वा अधस्ता
मिनीयापरिस्तरणाद्यर्थं दर्भैः सहान्यायतनात्पश्चाद्गोपरि निदध्यात्॥ ततो न्य

त्र। अं

मां

४

यातादृश्यैव कृतयारज्या उदगयया पात्ताशंखादि रमसंभवे शमीविटादियज्ञियवक्ष्यममरति
मात्रं वितस्ति मात्रं वापंचदशदारुकमिधं प्रागग्रं सकृदवेष्ट्य रज्वयेण रज्जुमूलं सकृदवेष्ट्य
पूर्वं निदध्यात् ॥ अत्रेध्मा बर्हिषोऽश्वसं निहने केचिन्मात्रा विच्छंति ॥ तत्र बर्हिषि ॥ इन्द्रा
ण्ये संनहनं पूषातेयं थिं वध्नातु सते मास्ठादिति दुधेयत्कृष्टोरूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वन
स्पतीनि ॥ ततस्त्वापंचदशधा संभरा मिस्र संभृता ~~स्तस्मात्~~ कृष्टोऽप्यरैरेवेष्टो देवेषु
रश्मिरसध्यासस्यादिति एकविंशति धेत्यत्र पंचदश धेत्युहेन ॥ अन्ये त्वनूहमाहुः ॥ अ
परे तु मंत्रो नेच्छंति ॥ ततः पत्नी अग्न्यायतनालंकरणं कुर्यात् ॥ ततो दंपती गंधादि

स्वापा.

य

भित्तिशरीरैः अलंकृत्य तद्दिने कलत्रं कपयिष्ये प्रहास्य नृत्यं वृद्धभाषणं चोपादिव्यसनपर्यंकं
यैशेनदंतधावनकरंभकुल्लिख्यकोद्रवचणकमसूरवृंताकक्षारलवणकोरद्वपकमधु
माषमांसमद्यपरांनोपवासतैलमैथुनानि वर्जयंतौ ॥ दधिघृतपयोमिश्रं हविष्या
नंदिवैवसहस्रं जीयातां ॥ आधकर्तुः ॥ आधशेषमाषाघ्नं भुंजति ॥ व्रतलोपेष्वा
त्यैः सह संवेशने वा उपोष्य त्वमग्रे व्रतपा असि ॥ इत्युज्याहुयं तिजुहुयांत ॥ तद्यथा ॥
त्वमग्रे व्रतपा असि इत्यस्य वत्से ॥ मिर्गायत्री ॥ व्रतलोपजनितदोषपरिहारार्थं आज्य
होमैर्विनियोगः ॥ त्वमग्रे व्रतपा असि देव आमर्त्येष्वा ॥ त्वं यज्ञे धीइयः साहा ॥ व्रतपा

नय

ना

ना

द

च

याददं नमः ॥ यद्वा निर्वपादिपूर्वकं ब्रुतपायाग्नेये पार्वणरखालीपाकेन समानतंत्रं
चकं प्रधात्सर्वं जुहुयात् ॥ ततः प्रतिपादिप्रारतरोपासनं कृत्वा अग्निं परिसमुद्य
परिस्तृणीयात् ॥ तच्चेष्टं ॥ अग्न्यायतं दष्टांगुलिपरिमिते देशे ऐशानी दिशमा
रभ्यप्रदक्षिणं समं तात्सौ केन पाणिना त्रिः परिमृज्य पूर्वमुपरि निहितं द
भे देशांगुलिपरिमिते देशे प्राच्यादिषु परिस्तृणीयात् ॥ तत्र प्राच्यां प्रतीच्यां
चोदगयादभिः ॥ अवाच्यामुदीच्यां प्रागयादभिः पूर्वपश्चात्परिस्तरं मूलयो
रुपरिदक्षिणपरिस्तरणं ॥ एकैकस्यां दिश चत्वारस्त्येवं षोडशवा ॥ ततो ये द
क्षिणतो ब्रह्मासनार्थं उत्तरतश्च पात्रासादनार्थं कांश्चित् प्रागयादभिः स्तिष्ठन्
उत्तरपरिस्तरणं तु तदग्रयो रधस्तत्तिचदभिः अनीयत संख्या + २

ण

स्था. पा.
६

यात् ॥ अग्नेरीशानीतस्त्रिरंसापरिषिच्य ॥ उत्तरास्तीर्णेषु दर्शेषु दक्षिणस्य पाणि
भ्यां क्रमेण चरुस्थालीप्रोक्षिण्योदवस्त्रैर्वोषणीता आज्यपात्रे दध्मावर्हिषि
शर्पं ह्यजिनमुत्तरवलमुत्तरं चेति द्वे द्वे उदगपवर्गं प्राक् संरुद्धं च न्युज्जान्यासा
दयेत् ॥ आज्यमात्रहोमे तु प्रोक्षणीकृत्वोषणीता आज्यपात्रे दध्मावर्हिषि चित्ये
तामेवासादनं ॥ ततः प्रोक्षणीपात्रमुत्तानं कृत्वा तत्रांतर्गर्भितसायसमरुद्धं
प्रादेशमात्रकुशद्वयरूपे पवित्रे निधाय शुद्धाभिरद्भिस्तत्र पात्रं पूरयित्वा गंध
पुष्पाक्षतादिभिस्तिस्राहस्तयोरंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां उदगग्रे पृथक् प

ण

नं

६

विश्वेधृत्वा अपस्विक्तस्य पात्राण्युत्तानानि कृत्वा इधं विश्वस्य सर्वाणि पात्राणि त्रिः प्रोक्षयेत् ॥
ता आपः किंचित्क मंडलो क्षिपेदित्येके ततो यथोक्तलक्षणं मीशानादिगवस्त्रितं ब्रह्माण्डं
स्मिन्कर्मणि ब्रह्माण्डं त्वामहं हृणेदति तत्पाणिं पाणिना गृहीत्वा वृणुयात् ॥ ततो ब्रह्मावतो
स्मीत्युक्ता प्राङ्मुखो यतो पृथिव्या च मय समस्त पाण्यं गुष्ठो भूत्वोऽग्रेणाग्निं परीत्य द
क्षिण उदङ्मुखं स्थित्वा आसनार्थं दर्भेषु निधत्स्व च विज्ञेत् इति दक्षिण भागस्थ मेकं दर्भं मुंश
वो नाभिकाभ्यां गृहीत्वा निरस्तः परावसरित्ति नैर्दक्षिणां निरस्यापस्पृष्ट्वेदमहम
र्वावसोः सदेन सीदामीत्युक्ते ददमुर एव वामो रूपरिदक्षिण पादं संस्थाप्यो

७ पविश्य गंधाक्षतादिभिरर्चितः संन ॥ ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते
बृहस्पते यज्ञं गोप्रायस यज्ञं पाहिरस यज्ञं पतिं पाहिरस मां पाहि इति जपित्वा सदा
यज्ञमना एव वर्तेत । ततो यजमानः । प्रणीता पात्रमग्नेः प्रत्यंडं धायोत्पूतौ निर
भिरङ्गैः + येन तत्र ते पवित्रे निधौ स्तत्पात्रं पूरयित्वा गंधपुष्पाक्षतां निक्षिप्य
सुरवसं मुधृत्याग्नेरुत्तरतो दर्भेषु निधाय पवित्रे गृहीत्वा न्येदं भैराछादयत् ॥ ततः
प्रत्यग्नेः कुशेषु शूर्पं निधाय तत्र प्राग्ने पवित्रे निधाय अग्नयेत्वा जुष्टं निर्वप्य
मीति मंत्रावृत्या ब्रीहिणां यवानां वाचतुरे मुष्टिं निरूप्याग्नीषोमाभ्यां त्वा

अविदग्धमनवस्त्रावित्तमंतस्तुभपकंस्तु तंचरुं पचेत् ॥ ततः पवित्रे आज्यपात्रे निधा-
यतत्पात्रं पुरतः संस्थाप्य तस्मिन्नाज्यमासिच्यन्निरुत्तरतः स्थितांगारान्भस्मना सह
मेरुदक्षपरिस्तरणाद्बहिर्निरुत्थयेत्तु आज्यपात्रमधि श्रित्य ज्वलतादभौल्लभुके
नावज्वल्यांगुष्ठपर्वमात्रं प्रक्षालितं दर्शो ग्रह्यमाज्ये प्रक्षिप्य पुनर्ज्वलता तैर्नैव द-
भौल्लभुकेन चरुणा सह आज्यं त्रिः पर्यं भिक्षत्वा तदुल्लभुकमपास्त्य परस्पृष्ट्वा आज्यपात्रं शु-
विकर्षेन्निबोदगुहास्थो गारान्ग्री प्रत्यस्या परस्पृष्ट्वा तत्र स्थाप्यैवाज्यं ॥ सवितुष्ट्वा हि
रण्यस्तूपः सविता पुरुष उच्छिक ॥ आज्यस्योत्पन्नानि विनियोगः ॥ सवितुष्ट्वा प्रसवु

इति

जुष्टं निर्वपामित्थैव निरूप्यते पवित्रे ब्रीहिणा मुपरि निधाया तृताभिरद्विरग्रेष्वनुष्टुभं प्रोक्षा
मीति निर्वपस्य पोतृताभिरद्विः प्रोक्षयेत् ॥ एवमग्रीषोमाभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षा
मीति तथैव प्रोक्षयेत् ॥ दर्शे तु अग्रीषोमस्थाने द्वादशभिर्भ्यां त्वेत्यादि निर्वपे प्रोक्षये
च्च विशेषः ॥ एवं नाम संवत्सरोहोमे निर्वपः ॥ प्रोक्षणं च यथा प्रधानं देवतं देवतां मय
हणेन कार्यं ॥ संवत्सरोहोमे तु श्रवणा कर्मादौ तूष्णीं चतुश्चतुरो मुष्टीं निर्वपेत् प्रोक्षेच्च ॥
ततः पात्राणामुत्तरतः प्रायश्चित्तमास्तीर्णे ऊर्ध्वलोमि कृच्छाजिने निहिते उत्तरवले
मुसलेन पत्न्यवहति त्रिः शुक्ली कुर्यात् ॥ तांस्त्रिः प्रक्षालितान् पृथक्पात्रे एकपात्रे वा

भ्यांपवित्रा

सुनाम्यछिद्रेणेपवित्रेणवसोः सूर्यरश्मिभिरिति मन्त्रेणैकश्रुत्येव चारितेनैकवारं द्विस्तु
 लीमुत्तानपाणिद्वयांगुष्ठेभ्यो कनिष्ठिकाभ्यामंतरमोरस्पृष्टं गृहीताभ्यामुदगयाभ्यां प्रा ॥ १ ॥
 गुत्पूयतेपवित्रेभ्यः प्रोक्ष्याम्योप्रहरेत् ॥ तूष्णींस्कंदास्वाहेतिकेचित् ॥ अथाग्नेः पश्चा
 त्परिस्तरणात्तद्गृहीतात्मनोयतोभूमिंप्रोक्ष्यतत्रबर्हिः सन्नहनंरिक्तमुदगयांप्रासार्य
 तस्यांबर्हिः प्रागयमुदगपवर्गमविरळमास्तीर्यतस्मिन्नाज्यपात्रंनिधायस्कवादिसं
 मार्जयेत् ॥ तद्यथा ॥ दक्षिणेनहस्तेनस्ककस्तुवोगृहीत्वासव्येनकांश्चिद्दर्शनादायस
 हैवाग्नौप्रताप्यस्कचंनिधायदक्षिणेनहस्तेनस्कवस्यबिलंदर्भाग्रैः प्रागादिप्रागपवर्गेत्रिः
 समृज्याधस्ताद्दर्भाग्रैर्लोवाभ्यात्मबिलंपृष्ठंत्रिः समृज्यततोदर्भाणांमूलेर्दंडस्याधस्ता

८

विलुप्टादारभ्यपावदुपरिष्ठाविलंतावत्रिसमृज्यादिः प्रोक्ष्यस्कवं निष्टयाज्यस्थाल्या उत्तरतः
 कृगपस्पृष्टं निधायोदकं स्पृष्ट्वा तैरेव दध्मैर्जुङ्गं चैव मेव समृज्यस्कवा उत्तरतो निधाय दध्मान
 दिः क्षालयित्वा ग्रावनुप्रहरेत् ॥ ततः श्वत्तु चरुं स्कवगृहीत्वा तेनाज्येनाभिघार्योदगुद्वास्या
 ग्राज्ययोर्मध्ये ननीत्वा ज्यादक्षिणतो बहिर्दिशि सांतरमासाद्य पुनरप्यभिघार्य देविः पृथक्
 रणाय पात्रं तरेत् सर्वाज्ययोर्मध्ये निधायौकादशांगुलिमिते देशे गंधाक्षतपुष्पैरग्निसमंत्रम
 चयेत् । तत्र मंत्रो । विश्वानि न इत्यनयोर्वस्कभुतो मिस्त्रिष्टुप् ॥ अग्न्यर्चने विनियोगः ।
 विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सुक् २ । ततः आत्मानं चालं कृत्य हस्तं प्रक्षाल्य इध्मबंध
 नरक्तमिध्मस्थाने निधाय पाणिनेभ्यमाक्षयमूलमध्याग्रे पुस्कवैणत्रिरभिघार्यमूल

नवाभिघार्य

८

इत्येताभ्यां गंधाक्षतपुष्पैराग्नमभ्यर्च्य

मध्ययोर्मध्यभागे गृहीत्वा ॥ अयं ते वामदेवो जातवेदा अग्निस्त्रिष्टुप् ॥ इधमहवने विनियो
गः ॥ ॐ अयं तदध्वो आत्मा आतवेदस्तेनेध्यं वर्धय चास्मान्प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसे
नान्नाद्येन समेधय स्वाहेतीधमग्नावाधाय जातवेदसे ग्रय इदं नमो मितित्यागः ॥ ततः
स्त्रेणो ज्यमादायाग्नेरायतनस्य वायव्यकोणमारभ्याग्नेयकोणपर्यंतं प्रजापत इति म
नसा स्मरन् स्वाहेत्युक्त्यार्यनैरंतर्येणो ज्यधारा अग्नाविध्मदारूपरिद्धत्वा पुनराज्यमाय
तननैस्त्यकोणतर्दशानीकोणपर्यंतं तथैव कृत्वा त्यक्त्वा च स्त्रेणो ज्यमादायाग्ने
स्वाहेत्यग्नेरुत्तरपार्श्वपूर्वभागे कृत्वा पुनराज्यं सोमाय स्वाहेत्सामिदक्षिणपार्श्वे तत्स

स्वरथ
स्ववेध

य

मन्त्रदेशोक्तत्वापूर्ववन्निहितपात्रेचरुमुधृत्यपृथक्कृत्यद्दमन्त्रयेद्दमन्त्रीषोमाभ्यामितिचरुभाग
 द्वयमुत्तरसंस्तुमभिमृश्यावदानधर्मेणजुहुयात्॥ एवंनाममन्त्रहोमेयथादेवतंविभक्तस्यच
 रोरभिमृशयसमन्त्रकहोमेतुनविभागोनाभिमृश्येत्॥ अथावदानधर्मः॥ सुवेणसुच्याज्य
 मुपस्तीर्यप्रथमप्रधानदेवताचरुभागमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रंतिरश्चीनाभिरंगुष्ठमध्यमाना
 मिकाभिरुदगयाभिः नरवसंस्पर्शमकुर्वन्वदायदव्यामोप्यततश्चरुपूर्वभागं प्रागया
 भिस्तथैवादायदव्यामोप्यपात्रस्तंहविरभिघार्यदर्विस्तमवत्तंचाभिघार्यविधूमज्वाला
 भौअमयेस्वाहेत्याज्यभागयोर्मध्यदेशेतत्प्रत्यग्देशेवाआक्षयंनिवदव्यापार्श्वेनहुत्वा

अग्रयददं नममेतित्युक्त्वा पुनः पूर्वदुत्तरे हविर्भागादवदाय ॥ ॐ अग्नीषोमाभ्यां स्वाहे
तिपूर्वाहुतेः प्राग्भागे हुत्वा अग्नीषोमाभ्यामिदं नममेतित्यजेत् ॥ पंचवक्त्रा तु दद्यात्
सश्वाधी पस्तीर्य मथ्या ॥ तूर्वाधी च हविषो वद्या याभिघार्य जुहुयात् ॥ पंचावक्त्रिना स्तु ॥ जामद त्रि
ग्मावत्सविदा वार्षिषेणास्तये वच ॥ भार्गव च वनो ओ व्याः पंचावक्त्रिना ईरिताः ॥ दर्शतु अ
ग्नीषोमस्तु नि इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा ॥ इन्द्राग्निभ्यां नममेति विशेषः ॥ पुनर्दद्यात् सुपस्तीर्य त्र
ये हविर्भागस्योत्तरार्द्धतः पूर्वावदानतो भूयो नूचीनाभिरेवांगुलीभिर्वदाय दद्याद् द्विती मोथ २
ति यहविर्भागस्य तथैवावदाय पंचावक्त्रा हविर्भागद्वयेऽपि उत्तरार्धात्पूर्वाधीर्द्विर्दो वये

मिदं

स्था. पा. मि पात्रस्थमनघार्यावत्तुद्विरभिघार्य ॥ यदस्येतिहिरण्यगर्भोऽग्निरतिधृतिः ॥ विष्टकृदो
२२ मेविनियोगः ॥ ॐ यदस्यकर्मणोत्पूरिरिचंयद्दान्यूनमिहाकरं ॥ अग्निष्टविष्टकृ
द्विद्वान्त्सर्वंविष्टंस्तदुत्तं करोतु मे ॥ अग्नयेविष्टकृते सुकृतकृते सर्वप्रायश्चित्ता
कृतीनां कामानां समर्द्धयित्री सर्वा भः कामात्समर्द्धयस्वाहेत्येकश्रुत्योच्चार्य अग्रा
वीशानदेशे जुहुयात् ॥ विष्टकृते नमः इदं नममेतित्यागः ॥ ततोऽग्निरुत्तरतश्चिता
मिधमबंधनरज्जं विप्रस्य रुद्राय स्वाहेति हुत्वा परस्पृष्ट्वाऋक्वेणसप्तप्रायश्चित्ताज्या २३
कृतिर्जुहुयात् ॥ तत्रमंत्राः ॥ अयाश्चेति विमदोया अग्निः प्रोक्तिः ॥ प्रायश्चित्ताज्य

होमेविनियोगः॥ आयाश्वाग्नेस्यनेमिशस्तीश्वसस्यमितुमया असि॥ अयासावयसाहृतोयासंहव्य
महिषेयानोधिहिभेषजंस्वाहेत्येकं श्रुत्या जुहुयात्॥ अयसेमय इदं॥ अतो देवा मेधातिथिर्देवा गाय
त्री॥ विनियोगः सर्वत्र प्राग्वत्॥ अतो देवा अवंतु नः स्तुक्॥ स्वाहा देवेभ्य इदं॥ इदं विष्णु मेधातिथिर्विष्णु
गायत्री॥ ओं इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रेधानि दधेपदं॥ स्तुक्॥ विष्णु इदं॥ अस्तसमस्त व्याहृतीनां वि
श्वामित्रजमदाग्निभरद्वाजप्रजापतयो मिर्वायुः सूर्यः प्रजापतयोगाय त्र्युष्टिगनुष्टुप् षट्पदस्यः॥
ॐ भूः स्वाहा॥ अग्नय इदं नमम॥ ॐ भुवः स्वाहा वायवे इदं॥ स्वस्वाहा सूर्ये इदं॥ ॐ भूर्भुवः स्वाहा व
हा प्रजापतये इदं॥ ७॥ ततो ब्रह्मा कर्तारं परीत्याग्नेर्वायव्यदेशेतिष्ठं नेता एव स प्राज्याहुर्वा

यतनिमित्ते स तियद्देवा अभितपामरुतस्त्रिष्टुप् ॥ मंत्रविपर्यासादिभिः १
 जुहुयात् ॥ त्यागं यजमानो च कुर्यात् ॥ ततस्तत्र स्तोत्रं स्तौमंत्रविपर्यासादिभिः मन्त्रकप्रायश्चित्ता
 ज्यहोमे विनियोगः ॥ यद्देवा अतिपातया निवाचा च प्रयुती देवदेवैर्नमरायो अस्मा अभिदु
 हनाय तेन्यत्रा स्मन्मरुतः संनिधे तनु स्वाहा ॥ यजमानमरुद्भ्य इदं ॥ अनाज्ञातमि
 तिमंत्रद्वयस्य हिरण्यगर्भो मिस्त्रिष्टुप् ॥ अनाज्ञातं यदाज्ञातं यत्तस्य क्रियते मिथु ॥
 अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेश्यथा तथैस्वाहा ॥ यजमा ॥ अग्नय इदं ॥ पुरुषसंमितो
 यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ॥ अग्ने तदस्य कल्पय त्वं ॥ यजमानः अग्नय ॥ यत्पाकत्रेत्या
 त्स्त्रितो मिस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ यत्पाकत्रामनसा दीनक्षौदे श्वर ॥ १ य ॥ अग्न ॥ स्कन्नाभि १२

नूनानिस्त्रिष्टुप् परिपूर्ण होमे विनियोगः ४+
 ४+ स्नाताज्ञातहै ते दोष पविहारा यमा ज्यहोमे विनियोगः ४+

भाषनियतनिमित्ते सति यक्ष्यमाणप्रकारेण तत्र प्रतिपदोक्तजपहोमान्कुर्यात् ।
ब्रह्मा ॥ ब्रह्मणो भावे यजमान एवेता न्प्रायश्चित्तादीन्कृतवान्यस्मै वरं दद्यात् ॥ ततो
यजमानः सर्वकर्मप्रपूर्णा भद्रद्रव्यदां पूर्णा कृतिं जुहुयात् ॥ तद्यथा । स्कवेणाज्यं
गृहीत्वा स्कवं समबिलान् पूरयित्वा तस्यां स्तुवा बिलं मूर्ध्वनिधाय पुनरधो बिलं निक्षि
प्य स्कवाये कुंकुमाक्षतं निधाय सद्यपाणिना स्कवस्कवमूले धृत्वा दक्षिणपाणि
ना स्कवं शंखमुद्रया गृहीत्वा तिष्ठत्समपादं क्रजूकायः स्कवायं न्यस्तदृष्टिः प्र
सन्नात्मा ॥ समुद्राद्गर्मिरित्येकादशर्चस्य सूक्तस्य वामदेव आपस्विष्टुषः ॥ अंत्या
जगती पूर्णा कृतौ विनियोगः ॥ समुद्राद्गर्मिर्मधुमां उदारतः ॥ १ ॥ स्वाहेति पठन्

पूर्वपरिमितधारां संततां स्क्रवेण सशेषैर्गङ्गा अद्भ्य इदं नमो मेत्युदिरयत्यक्ता विज्योतिषेत्य
 स्य जागतो वषो मिस्त्रिष्टुप् ॥ विज्योतिषा वृहता मात्यामिः स्वरः १ इत्यनेन तथैवावशिष्टं
 त्वा अग्रयेदं नमो मेत्यक्ता विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति संस्त्रा वृद्धत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं नमो
 ततः स्तुत्वा कणान्तमिदं शकलान्यद्भिः प्रोक्ष्याथो प्रहेरेत् ॥ पूर्णाङ्गत्वाद्यैर्दंतं समूहं त
 प्रयोगपारिजातकारेण लिखितमपि ददानीं शिष्टं कुर्वति ॥ आथावभूतस्थानीयं पूर्णपा
 त्रं जलेन मार्जनं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ पूर्वासादितं पूर्णपात्रमास्तीर्णे बर्हिषि दक्षिणे
 पाणिना निधाय तत्र गंगादिपुण्यदींस्मरन् ॥ दक्षिणपाणिना स्पृशन् ॥ पूर्णमसि पूर्ण
 मेभूयाः स्रुपूर्णमसि सुपूर्णमेभूयाः सदासि संमेभूयाः सर्वमसि सर्वमेभूयाः अक्षिति

रसिमा मेक्षेष्टा इति जपित्वा कुशाग्रेः प्रागादिपंचदिक्षु जलं मंत्रैर्यथा लिङ्गं सिंचेत् ॥ ते च मन्त्राः ॥
प्राच्यांदिशि देवाक्षु त्विजो मार्जयन्तां दक्षिणस्यांदिशि माताः पितरो मार्जयन्तां प्रतीच्यांदि
शियहाः पशवो मार्जयन्तां पुदीच्यांदि श्याप ॐ षधयो वनस्पतयो मार्जयन्तां ऊर्ध्वायांदि शियतः
संवत्सरः प्रजापतिर्मार्जयन्तां मित्येकश्रुत्या पठन् ॥ प्रतिदिशं सित्वा कुशाग्रेः स्वशिरसि मार्जये
त् ॥ आपो अस्मानित्यस्य देवश्च वा आपस्त्रिष्टुप् ॥ मार्जने विनियोगः ॥ आपो अस्मान्मातरः ॥
इदमापः सिंधुद्वीप आपो नुष्टुप् ॥ मार्जने ॥ इदमापः प्रवहत्युक् ॥ सुमित्रान आप ॐ षधयः
संतु इत्येतैर्मन्त्रांते मार्जनं कृत्वा दुर्मित्र्यास्तस्मै संतु यो रस्माद्विष्टियं च वयद्विभ्रस्तहं मिदिति निश्चेत्

१४

वा

लोपायना

देशे कुराग्रैरपः सिंचेत् ॥ ततो ब्रह्माय जमानं वामपार्श्वे स्थितं पत्न्यं जलो पूर्णपात्रे स्तंजलं मादं प्रजाप-
 रासि च यानः स पावरी स्तन ॥ समुद्रे वो निनया निस्वपाथो अपीथेति मंत्रमेकं श्रुत्या पत्न्या वाचयं-
 त्स्वयं पठेत् ॥ प्राङ्मुखं निषिच्य जलिं स्तु जलेः पापायनोदार्थं मात्मानं पत्नीं च प्रोक्षयेत् ॥ पत्नीं तज्जलं बर्हि-
 षि निषिंच् ॥ अथ वायजमान एव स्ववामपाणां वृत्तानि बर्हिर्निर्निधाय तत्र दक्षिणपाणिना पूर्णपात्रमा-
 दाय मादं प्रजामित्यनेन तज्जलं प्रत्यङ्मुखं निषिच्य ता आपः समुद्रं गच्छंतीति ध्यात्वा पाणिं स्तु जले रा-
 त्मानं पत्नीं च प्रोक्षयेत् ॥ ततः कर्तान्नेर्वायव्ये स्थितः संस्था जपेनोपतिष्ठेत् ॥ अग्ने त्वं न इति च तस्मिन् गौ-
 पायना वा बंधुः सुबंधुश्च तबंधुर्विप्रबंधुश्चैकैर्चाक्षुष्यः ॥ अग्निर्देवता द्विपदा विराट् छंदः ॥ अग्न्यपस्ठा-
 ने विनियोगः ॥ ॐ अग्ने त्वं नो अंतमउत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः ॥ इति द्वे सूक् ॥ ॐ च मे स्वरश्च मे य-

यजमानं

१४

त

देहिमेहव्यवाहनो नमो नमः॥ ततो ब्रह्मा पित्रैकस्थित्वा एतैरेवोपतिष्ठेत्॥ ततः कर्ता आचारात्॥ मा
नस्त्वोकेतिकुत्सोरुद्रो जगती॥ विभूतिगुहणे विनियोगः॥ ॐ मानस्त्वोकेतनये मान आयोऋक्॥ इति
स्क्रवाविलपृष्ठेन विभूतिगुह्यात्॥ आयुषं जमदग्नेरितिललाटे॥ कश्यपस्य व्याषमिति कंठे॥ अग
स्त्यस्य व्यायुषमिति नाभौ॥ यद्वेवानां व्यायुषमिति दक्षिस्क्रंधे॥ तन्मे अस्त्व्यायुषमिति दक्षिण
स्क्रंधे॥ सर्वमस्तु शतायुषमिति शिरसि धारयेत्॥ केचिन्नोपस्थानात्पूर्वं विभूतिधारणमाहु रिति॥
ततः कर्ता परिस्तरणानि विस्तृज्य अग्निं परित्यज्य मुखपरिषिच्य पुण्यादिभिरलंकृत्य नैवेद्यतांबूलंच
निवेद्य ब्रह्मणे यथोक्तदक्षिणां दक्षिणां वेदुत शेषघृतादिसाहिरण्यं दत्त्वा ब्रह्माभावे न्यस्मे ब्राह्मणा
यदद्यात्॥ पात्राणि च प्राक्षाल्य पूर्ववत्क्रमेण द्वंद्वं दत्त्वा बुत्तृज्य यस्य स्मृत्येति श्रीविष्णुनत्वाचं

34

[illegible]

34